

ՅՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԻՑ

Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ Ա Կ Ի Ց Դ Է Մ Ք Ե Ր

I

Օկսալ Միրքո

Ո՛չ մէկ գրագէտի դէմքը ինձի դժուար թուած է ուրուազծել, որքան այս հոյակապ վիպագրին վրդովող դէմքը: Ամեն անգամ որ որոշած եմ L'Abbé Jules-ի, Sébastien Roch-ի, Le Jardin des Supplices-ի հեղինակին համար ունեցած պաշտամունքս տրամաբանել, շուարումի պէս բանի մը առջև կանգ առած եմ:

Մատնանիշ ընելու համար իր բազմամասն դէմքին մէկ կողմը, ու ցոյց տալու համար մանաւանդ թէ ինչպէս հասկցած են արուեստի վարպետները գրականութիւնը՝ լաւագոյն բանը պիտի ըլլար թերևս, թարգմանել նոյնիսկ այն էջը, զոր Միրքո նուիրած է Լէօն Դոդէին՝ Ալֆօնս Դոդէի որդուն.

«... Լէօն Դոդէ չի գրեր երբեք զուարճանալու և մեզ զուարճացնելու համար, վիպական ճղճիմ պատմութիւններով, պզտիկ, անկարևոր ամուսնախաբուծիւններու և ծիծաղելի, խեղճուկ անբարոյականութիւններու վիպումով: Չի գրեր նմանապէս միմիայն պարապ նախադասութիւններ—ոսկիին մէջ ընդելուզելու խօսքին չլայնող ու մերկ գոհարները, Լէօն Դոդէ կը գրէ, որովհետև գերագոյն ոյժ մը կայ իր մէջ, որ կը մղէ զինքը՝ ըսելու էական բաներ, պոռալու իր մտածումները, կեանք ու արտայայտութիւն տալու իր ուղեղին մէջ եռացող ու զայն չարչրկող գաղափարներուն: Իրաւցնէ իրեն կրնանք տալ, բառին իսկական նշանակութիւնով՝ մտաւորական տիտղոսը՝ այսօր այնքան լղրճուած: Անիկա մտաւորական մը չէ ասկայն, սա տրամաբանող ու զասակարգող, կանոնապաշտ

ու սառած հոգեբաններուն պէս, որ իրենց զգայութիւնները վերլուծումի տրտում ցուցափեղկին տակ կը պիտակեն ու կ'անուանակարգեն, ինչպէս միջատաբանը իր մեռած միջատները, ինչպէս բուսաբանը իր չորցած բոյսերը: Գոռուն աշխուժով ու աղմկալի հիւթով լեցուն միտք, միշտ կը քալէ ան, միշտ կը վազէ դէպի բարձրութիւնները: Ոչ մէկ բան կը կ'ասեցնէ զինքը ու ամեն բան իր տենդը կը զայրացնէ: Մեծ զգուշութիւններով՝ արգելքներուն ու անդունդներուն շրջանն ընելու տեղ, ուժգին ուսումով մը կը կտրէ, կ'անցնի զանոնք, իր ոսկորները փշրել աչք անելով նոյնիսկ Գաղափարներն ու պատկերները—գաղափարներ ու յոյժեր—կ'աճապարեն, կը կուտակուեն, կը բռնկեն, կը տաքցնեն իր ուղեղին զօրաւոր մեքենան, զոր կը պահեն միշտ ամենէն բարձր ճշդումին տակ ու անագին ցնցումներով, տարօրինակ դղրդումներով կը քշեն կը տանեն դէպի գագաթները, ուր խանդավառութեան աստուածեղէն լոյսը կը ճառագայթէ:

Գրականութիւնը ոչ զբօսանքի միջոց մըն է և ոչ ալ զարդարանք մը մարդու համար: Անիկա մարդկային գիտակցութեան ինքնաբեր ու անկեղծ աղաղակը պէտք է ըլլայ յուզումներուն ներքին աշխարհին ազդեցութեան տակ: Անիկա պէտք է մեղի բացատրէ ու սիրցնէ կեանքը, որուն պէտք է տայ ուղղութիւն մը, մեծութիւն մը:

Միրբօ Թէլէ պաղ Պառնասեաններու և «Արուեստը արուեստին համար» դաւանողներու մտերմութեան մէջ ապրած, իր գրականութիւնը երբէք չանջատեց կեանքէն, որ աղբիւրն է Արուեստին ու Գեղեցկութեան: Ու իր գրականութիւնը իր աղբիւրին չափ ալազան, խորունկ ու յուզող է:

Ամեն արուեստագէտի ստեղծագործութեան ոյժը՝ կեանքի իր ըմբռնումին համեմատ կը գործէ, կեանքը ոմանց համար կատակերգութիւն մըն է, իսկ ուրիշների համար անսահման, ցաւատանջ ողբերգութիւն մը: Առաջինները՝ անոր զերակատարներուն նկատմամբ հեգնող ու սկեպտիկ են: Վերջինները՝ անոնց գօրախոտութեան առջև կը խշխշան: Եւ որովհետեւ Միրբօյի համար կեանքը ողբերգութիւն մըն է, իր գրականութիւնը ոչ սկեպտիկի մը և ոչ ալ զիլէտանտի մը գրականութիւնն է: Իր տաղանդը չիւնում է բարութեամբ, վեհաճշտութեան մաքուր իդէալով: Իր կեանքը անդադրում ու հերոսական կոխ մը եղած է բոլոր անիրաւութիւններուն, բոլոր կեղծաւորութիւններուն, բոլոր չնականութիւններուն դէմ:

Ֆրանսական լրագրութեան մէջ օրը օրին հրատարակած յօդուածները՝ ֆրանսական երգիծանքի ամենէն նկարագեղ և

ուժով էջերը պիտի մնան: Ոչ մէկ մարդ հոգիները այնքան անխնայօրէն կը մերկացնէ, որքան Միրբօ:

Ինքը՝ Անաթօլ Ֆռանսին հետ թերեւս միակ գրագէտն է, որուն տաղանդին առջև կը խոնարհին նոյնիսկ ռիւսերիմ թըշնամիները:

Մարդիկ չեն պակասած սակայն, զինքը մեղադրելու իր քննադատութիւններու խստութեան համար: Արդի կարգուսարքերուն դէմ մղած իր վիթխարի կռիւը չար ու խոժոռ նրկարագրի մը արդիւնք նկատած են:

Ճշմարտագէտ չարերը անոնք են, որ չեն վրդովուիր Անիւրաւութեան առջև, Սխալին առջև: Իրաւցնէ չարերը գոհերը, կրաւորականներն են, որ իրենց անիմաստ լաւատեսութեամբ, աղետաբեր համակերպութեամբ թոյլ կու տան որ Չարիքը յաւերժանայ: Գրագէտին, արուեստագէտին մէջ դատողութեան խստութիւնը՝ արդարութեան, իրաւունքի, գթութեան ուժգին սէր մը, անայլայլ հաւատք մը կ'ենթադրէ զոր կեանքի իրողութիւնները ամեն վայրկեան կը հերքեն: Իւրաքանչիւր չարութիւն, իւրաքանչիւր անիրաւութիւն զինքը յուսախար կ'ընէ, կը վերաւորէ իր հաւատքն ու իր հոգին կը դառնացնէ: Լաւադոյն կեանքի մը ծարաւը, ներդաշնակ, արդար ու ազնիւ մարդկութեան մը ձգտումը իր մէջ հետզհետէ աւելի կը զայրանայ ու իր իդէալին՝ իր առջևէ փախչիլը տեսնելով, իր վերլուծումի գօրութիւնը կ'աւելնայ, իր քննադատութեան ոյժը կը կրկնապատկի:

Այսպէս կարելի է բացատրել դժգոհներու, ըմբոսներու հոգեբանութիւնը:

Ազատ քննութիւնը աշխարհի երեսը փոխեց: Երկինքը իր ընակիչներէն պարպուած է ու մարդ այսօր միամտութիւնը չը կրնար ունենալ հաւատք ընծայելու կարգ մը աւանդութիւններու, որ իր կեանքը թունաւորեցին ու զինքը հոգին վրայ դրժբախտ ըրին: Աստուածները մեռած են ալ ու հին հաւատքներու աւերակին վրայ, անկախ քննադատութեան ոգին մեզի ընդնըմարել կու տայ զիւթական պալատը, ուր մարդկութիւնը ատելէ, տառապելէ, հեծեծելէ յոգնած՝ եղբայրութեան ու յաղթանակի ցնծերգը պիտի հնչեցնէ:

Կեանքի նոր ու առողջ ըմբռնումին հակառակ, եթէ մարդը կը շարունակէ բանտուած մնալ Չարիքի ուժերուն մէջ, անոր համար է որ նա իր ազատագրութեան գործը զուլս չէ հանած: Մարդկային ուղիղին շուրջը դարերէ ի վեր դիզուած նախապաշարունակները բոլորովին չեն ցրուած տակաւին: Յամր ու յամառ աշխատութիւն մը կայ կատարուելիք, որ իրեն կը

հրաւիրէ արդարութեան նուիրուած բոլոր կամքերը, ճշմարտին խանդավառ բոլոր միաքերը:

Բաւական է որ մարդը այլևս համոզուած է թէ իր դժբախտութիւնը ճակատագրական չէ, թէ անոր պատճառները իր միջավայրին, իր ապրած ընկերութեան մէջ իսկ են:

Օկտավ Միրքօ՝ ապագայ Ոստանին ամենէն խանդավառ գործաւորներէն մէկն է: Իր յօդուածներուն, վէպերուն, թատրերգութիւններուն մէջ միշտ միենոյն ազնուական մտահոգութիւնն է, որ կ'առաջնորդէ զինքը: Տող մը չէ կարելի գտնել այս գուտ արուեստագէտէն, որ տգեղին, անիրաւին դէմ իր ատելութիւնը, գեղեցկին ու ճշմարտին համար իր անզուսպ պաշտամունքը պոռացած չըլլայ:

Ոչ մէկ դար իր անիրաւութիւններով, իր կեղծիքներով, իր անսանձ եսասիրութեամբ մարդկային գիտակցութիւնը ըմբոստացուցած է այնքան՝ որքան մեր ժամանակը: Ոսէ անշահախնդիր ու գեղեցիկ շարժումի անկարող՝ անհաշտ թշնամին եղած է նա, ամեն ճշմարիտ մեծութեան, ամեն գեղեցկութեան:

Միրքօ՝ չը գիտեմ ուր, սա Եշանաւոր խօսքը ըսած է.

«Գեղեցիկ բանի մը առջև առաջին մտածումը զոր կ'ունենանք՝ զայն քանդելն է»:

Ներդաշնակութիւնը՝ ընկերութեան մէջ բացակայ, անսորուած է նաև հոգիներէն: Մարդկանց միակ մտահոգութիւնը կը թուի ըլլալ՝ վայելել տարամերժօրէն, նոյնիսկ ուրիշներուն դժբախտութեան ու արիւն արցունքին գնով:

Աբբա Ժիւլ՝ Միրքօյի ստեղծած տարօրինակ տիպարներէն մէկը, անձկութեան հետեւեալ աղաղակը կ'արձակէ, երբ զըզնումի ու ներողութեան յեղակարծ պէտքէ մը բռնուած՝ իր մեծաւորին կը դիմէ ու ան զինքը մտիկ չուզեր ընել ու կը քնանայ:

«Մարդ՝ մարդը չի սիրեր, մարդ՝ մարդը չի հասկնար, մարդ՝ մարդու օգնութեան չի համար: Իւրաքանչիւր մարդ մենակ է, միս-մինակ, զինքը չըջապատող միլիօնաւոր հոգիներուն մէջտեղ»:

Իր վէպերը՝ ուր Միրքօ իր վարպետի ձեռքովը կը ցուցադրէ մարդերուն մոլութիւնները, ծիծաղելիութիւնները, բարոյական ու ֆիզիկական ծամածռումները՝ արդի ընկերութեան դէմ ուղղուած ամենէն սարսափելի ամբաստանագրերն են:

Երբ իր Գոլգոթան (Le Calvaire) վէպը հրատարակեց, բողոքի, լուտանքներու միահաղոյն աղաղակ մըն է որ բարձրացաւ չօվիններու, հայրենասիրութեան վաճառականներու պիղծ ջոկրին մէջէն: Զինքը մինչև «դաւաճան» անուանելու

քաջութիւնը ունեցան: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ Միբբօ անոր քանի մը գլուխներուն մէջ 1870-ի պատերազմին յիշատակը վերականգնանայուցած էր անբաղդատելի կենդանութեամբ մը: Որովհետեւ Միբբօ անաւոր ճամարտութիւններ մերկացրած էր: Բայց ինչ որ մանաւանդ Միբբօյի չը ներեցին՝ պատերազմի նկատմամբ իր ունեցած սարսափն էր: Տակաւին մինչև հիմա մտքէս չի ելած—հինգ-վեց տարի է Calvaire-ը կարդացած ըլլալս—պատերազմի պատմութեան դրուագներէն մէկը, որ առաջ կը բերենք հոս.

Վաշտը՝ որուն մէջ վէպի հերոսը զինուոր է, կրկար, տաժանագին թափառումներէ յետոյ կը գիշերէ ագարակի մը մէջ: Այդ օրը պահակի, հսկողի պաշտօնը իրեն յանձնուած էր: Գիշերը, ցուրտին՝ ժամերով ու ժամերով ճամբուն եզերքը կը հըսկէ հրացանը ձեռքը, հազիւ գիտնալով զայն գործածել: Ինքը անմեղ ու միամիտ հոգի մըն է: Մէկուն դէմ ատելութիւն չունի. չըմբռնել, չի կրնար ըմբռնել թէ ինչո՞ւ իր նմաններուն վրայ զէնք պիտի պարպէ, նմաններ զոր չի ճանչնար նոյնիսկ և որոնք իրեն ոչ մէկ չարիք հասցուցած են: Անիկա կը սպասէ միշտ ցուրտին տակ, ոտքը գետին ծեծելով, որպէսզի քիչ մը տաքնայ: Բայց քանի գիշերը կը յառաջանայ, ցուրտին հետ անձկութիւնն ու վախը կը պաշարեն իր բարի ու վեհերոտ հոգին: Մութին մէջ ստուերներ իր աչքին առջև կը պարեն. երկինքը ամպամած է ու աստղերուն ընկերութենէն իսկ զրկուած: Սարսափէն կ'ուզէ պոռալ, բայց բռնեքը կոկորդին խորը կը խեղդուին: Արագ-արագ կը քալէ: Հեռուէն շունները կ'ոռնան գիշերին մէջ: Յոգնած՝ հողակոյտի մը վրայ կը նստի, հրացանը ծունկերուն մէջ: Ու իր մանկութեան յիշատակներն է որ կ'արթնան: Աչքին առջևէն մէկիկ-մէկիկ կ'անցնեն հայրական տունը, ուր հանգիստ էր, իր բարեկամները, իր դրացիները, որ զինքը ճամբայ դրած էին դէպի բանակ: Իր առաջուան խանդադատալից կեանքը կը բաղդատէ՝ իր անվերջ և հեի՛հե ու անդադար թափառումներու, հազար զրկանքներով, չարչարանքներով, յարատեւ ահ ու սարսափով լեցուն ներկայ կեանքին հետ: Ագարակէն աքաղաղի մը երգը վեր կը ցատկեցնէ զինքը տեղէն: Հսկողութեան օրինական չորս ժամերը աւարտած են. ու տակաւին պահակի պաշտօնէն չէ հանուած ինքը: Արշալոյսին առաջին ճերմակութիւնները դաշտին վրայ մեռելական պատանքներու պէս կ'երկնան: Գիշերուան թռչունները պզտիկ ու մահաշշուկ ճիչերով իր գլխուն վրայ իրանց թևերը կը բաղիեն: Վտահ ըլլալու համար որ տակաւին կ'ասորի՝ ճակատը, կուրծքը, սրունքները կը շօշափէ: Ոտքի կ'ելլէ,

բանակը իր տեղը չէ՝ կը սկսի ասդին անդին վազել, իր ընկերները կանչել, Ձայնը անհուն դաշտին քստմենքի լուսթեան մէջ անարձագանք կը մնայ։ Աղօթարանը կամաց-կամաց կը բացուի։ Լոյսի աղօտ նշոյլները հորիզոնի թանձր աղջամուղջ արիւնի թեթև երանգով մը կը ներկեն։ Դաշտին մէկ կողմը ցրուած ծառերու կմախքները կը ցցունեն սպառնազին ուրուականների պէս։ Առտուան պաղ հով մը արիւնը երակներուն մէջ կը սառեցնէ։ Շուարած ու ցաւագին, ասդին անդին կը վազէ։ Մօտակայ անտառին մէջ կը մտնէ ու կը սկսի նորէն ձայնել։ Ծառերուն սաղարթները հովին հպումին տակ երկար հառաչանքով մը իրեն կը պատասխանեն։ Տարակոյս չունի այլևս, բանակը առանց իրեն լուր տալու շտապով հեռացած ըլլալու է։ Արդեօք գերմանացիներու առջևէն փախած է։ Պետերէն լսած էր, որ թշնամիները իրենց մօտեցած էին։ Այս մտածումներուն մէջ՝ յանկարծ, հեռուէն քառամբակ արշաւող ձիու մը ոտքին դռբիւնը կը հասնի ականջին։ Կանգ կ'առնէ։ Ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընէ։ Ձիուն ոտքին աղմուկը աւելի կը մօտենայ։ Անմիջապէս ծառի մը բունին ետև կը պահուրտի։ Հազիւ ծածկուած՝ ծառուղիին մէջ փրփրերախ նժոյգի մը վրայ գեղեցիկ, յաղթանդամ, պարթև հասակով մէկը կ'երևայ։ Արշալոյսի պայծառութեան տակ անոր սաղաւարտը կը փայլի շողշողալով։ Ոսկեհոռո համազդեւտին մէջ խրոխտ՝ ձիուն վրայ չիփ-չիտակ նստած է։ Բայց անիկա այնքան տպաւորող է առտուան մէջ որ վայրկեաններով հրացան դիտելէ չի կշտանար։

Գերմանացի սպայ մըն է, բանակին ուղեցոյց մը։ Ծառին ետևէ կը դիտէ անշարժ։ Առաջին անգամն է որ գերմանացի կը տեսնէ սակայն։ Իրեն ըսած էին թէ անիկա «թշնամին» էր։ Բայց համակրութենէ, խանդաղատանքէ զատ անոր տեսքը ոչ մէկ զգացում կ'արթնցնէ իր մէջը։ Հիմա ան ծառուղիին մէջ կեցած է ու յուզումով չորս կողմը կը նայի։ Զինուորը զանիկա կը զննէ ուշով։ Այդ «թշնամին» բարի, գթած, անկեղծ ու խելացի գէմք մը ունի։ Բանաստեղծ մըն է, որովհետև բնութեան գեղեցկութիւններուն առջև անտարբեր չի մնար։ Իրեն կը թուի, թէ անիկա հիմա իր զաւակներուն կը խորհի։ Վայրկեան մը առաջ կը փափագի զանոնք կուրծքին սեղմել։ Ու այդ պահուն կը զարմանայ նոյնիսկ թէ ինչո՞ւ այս անտառին մէջ կը գտնուի։ Չէ, չէ, զինուորը չի սխալիր։ այս ամեն մտածումներն է, որ կը պտուտքեն անոր ուղեղին մէջ։ այս մտածումներն է, որ յուզումէ կը կծկեն անոր դիմագծութիւնը։ Յանկարծ հրագէնի պայթիւն մը օդը կը թնդացնէ։ Ծու-

խի ամպ մը ծառերուն ետեւէ կը գալարուի, ու սպան իր նը-
ժոյգին վրայէ կը զլտորի կ'իյնայ գետին, խուլ թնդիւնով մը:

Զինուորն է, որ առանց ուզելու, անգիտակցաբար, ճա-
կատագրական մղումով մը հրացանին բլթակը քաշած՝ ու բոպէ
մը առաջ հիացած, սիրած մարդը դիտապաստ փռած էր: Կոյր
ատելութեան բռնաւոր պէտքէ մը, արիւնի անակնկալ ու վայր-
կենական ծարաւէ մը մտրակուած էր որ հրացանը պարզած էր:
Ո՞վ գիտէ: Վառօղին ծուխէն ու սպային անկումովը սուրին
գետին բաղխումէն սթափած՝ իր թաքստոցէն դուրս կը նե-
տուի. ցաւէն խելայեղ, կը վազէ իր զոհին մօտ. անոր մահա-
մերձ գլուխը իր թևերուն մէջ կ'առնէ, կը ջանայ ոտքի կեցնել:
Շրթունքները կը փակցնէ անոր շրթունքներուն՝ նոր կեանք
տալու համար, բայց խեղճը քիչ յետոյ կը մեռնի իր գրկին մէջ:

Միւրօ, Անաթօլ Ֆրանս ու կարգ մը իսկապէս բարձր
արուեստագէտներ ու զրագէտներ կը ներկայացնեն Ֆրանսիական
վեհանձն, տաք ու կեանքոտ մտածումը:

Միայն Գողգոթան չէ, որ Միրբօյի դէմ չղթայագերծած է
աղգասէր-ստահակներու, սուտին ու անիրաւութեան երկրպա-
գող տղմուտ ու չար հոգիներու հեռն ու նախատինքը: Գրեթէ
իր ամեն գործերը ողջունուած են զայրոյթի ու լորձունքի
պոռթկումով մը: Երբ Սառա Բեռնար իր Գեօ հովիւները (Les
Mouvais Bergers) թատրերգութիւնը խաղաց, ներկայ կարգ ու
սարքի բոլոր պարարտ պաշտպանները, բոլոր հանդարտ ու
դիւրաւ մարսողները կատաղօրէն սուլեցին: Որովհետեւ Միրբօ
անժառանգներուն, շահագործողներուն դատը կը պաշտպա-
նէր վայելողներուն ու կեղեքողներուն դէմ: Նոյն բանը պա-
տահեցաւ նոյնպէս իր վերջին գրքին՝ La Journal d'une
femme de chambre-ին համար: Քիչ գործ՝ իր անողոր ճշմար-
տութեամբ, իր ցաւաղին իրականութեամբ այնքան վրդովող է,
որքան Սեմեկապանունիի մը օրագիրը: Ասիկա ամենէն զար-
հուրելի ամբաստանագիրն է, որ ուղղուած ըլլայ տիրող ու
վայելող դասակարգին բուրժուազիին դէմ: Սէլէսթին՝ օրագրի
ձևով կը պատմէ, առանց կեղծ պարկեշտութեան ու անվերա-
պահօրէն, իր աշխատած տոններու մէջ տեսածը. ինչ որ կ'անց-
նի կը դառնայ բուրժուա, ազնուական ընտանիքներու մօտ:
Հատորը հազիւ հրատարակուած 25-րդ տպագրութեան բար-
ձրացաւ: Այս պզտիկ թուանշանէն կրնանք դատել գործին յա-
րուցած հետաքրքրութիւնն ու գտած յաջողութիւնը:

Բայց այս վարպետը քանդող մը չէ միայն: Երկու տըր-
տում աչքերու, ցաւաղին կոնակի մը տեսքը բաւական են եր-

բեմն՝ զինքը լեցնելու խանդաղատանքով, զթուլեամբ, յուզումով:

Արբա ժիւլ, իր եղբոր տղուն՝ փոքրիկ Ալբերին դասը աւարտելէ յետոյ յանկարծ կը կեցնէ զայն ու սա պատուէրը կու տայ:

«... Չէ, կեցիր... այս առտու սարեակներուն լարուած թակարթ մը գտայ նորէն պարտէզին մէջ... Կ'արգելեմ քեզի որ թռչունները որսաս... պէտք է անոնց կեանքը յարգես... Զանոնք սպանելով զիտես թէ ինչ կը ջնջես անոնց մէջ... Երաժշտութիւն մը, կեանքի թրթռում մը, որ քուկինէդ աւելի կ'արժէ թերեւս... Թռչուններուն աչքին մէջ նայած ես... Չէ... Նայէ ուրեմն ու ալ չը պիտի սպանես երբէք... Հիմա գնա, խաղա...»:

Օկտավ Միրբօ իր մտածումին վեհանձնութեան չափ ունի նաև արտայայտութեան չքեղութիւն: Քիչ գրագէտ կը ճանչնամ այնքան հրաշալիօրէն գրագէտ, որքան Միրբօ: Մեր ժամանակին ամենէն մեծ քնարերգական է: Իւրաքանչիւր բառը երաժշտութիւն մը, իւրաքանչիւր նախադասութիւնը երգ մըն է:

ՏԻԳՐԱՆ 2.